

ANTISTHENÉS A *PAIDEIA* K sókratovskému modelu výchovy

JAROSLAV CEPKO, Katedra filozofie FHV UMB, Banská Bystrica

CEPKO, J.: Antisthenes and *Paideia*. On the Socratic Model of Education
FILOZOFIA 66, 2011, No 7, p. 535

The article focuses on Antisthenes' concept of *paideia*, which, undoubtedly, must have been inspired by Socratic tradition. The decisive fragment – "the beginning of education is the research in names" – points to a connection between logic and ethics as it is witnessed in Xenophon's and Plato's dialogues. However, there are several differences as well. The author compares Antisthenes' *paideia* with the rhetorical ideal of Isocrates. Then he displays several variations of the Socratic model inside the Socratic circle. Antisthenes shows no interest in the metaphysical development of his Teacher's thought and offers a positive ethical ideal to be followed. This is the point where Cynics and Stoics carried on the Socratic tradition, the former putting stress on ethics and the latter completing it with logical studies.

Keywords: *Paideia* – Logic – Ethics – Socrates – Antisthenes – Isocrates – Plato – Cynics – Stoics

Úvod. Klíma, v ktorej kryštalizovalo klasické grécke poňatie filozofie, bola silne poznačená diskusiou o forme a obsahu toho, čo Gréci označovali slovom παιδεία. Sémantické pole tohto výrazu ťažko vymedziť jediným slovenským ekvivalentom. Rozprestiera sa od pôvodného bežného významu („výchova a starostlivosť o dieťa“) cez širší procesualný význam („výcvik, vyučovanie, vzdelávanie“) až po obsahový výsledok tohto procesu („vzdelanosť, nadobudnutá kultúra“).¹ Je zrejme, že najmä posledné dva významy kladú tento termín do blízkeho vzťahu k sókratovskému φιλοσοφεῖν, ba dalo by sa povedať, že toto φιλοσοφεῖν je jedným z variantov, respektíve výkladov široko koncipovanej *paideie*.

Werner Jaeger vo svojom monumentálnom diele venovanom vývoju *paideie* v gréckej antike opísal viacero konkurenčných modelov vzdelanosti v klasickom období, ktoré sám nazýva „epochou veľkých vychovávateľov a výchovných systémov“ ([5], 505). Iba sporadicky sa na stránkach Jaegerovej práce objavuje Antisthenovo meno, hoci práve tento sókratovec významným spôsobom vstúpil do diskusií na túto tému. Nazdávam sa, že Antisthenova osobnosť je veľmi vhodným východiskovým bodom sondáže do celej škály výchovných modelov, ktoré boli v kurze v Aténach koncom 5. a začiatkom 4. storočia pr. Kr. Takáto voľba je vhodná s ohľadom na pestrú paletu vzťahov, ktoré Antisthena viažu

¹ Tieto tri aspekty naznačuje aj lexikón Liddell – Scott, ktorý v hesle παιδεία píše: „1. *the rearing of a child*; 2. *training and teaching, education*; 3. *its result, culture, learning, accomplishments*“ ([7], 1286).

na jednej strane k hnutiu sofistov² a na strane druhej k spoločenstvu Sókratových žiakov. Jeho pozícia získava svoje kontúry v komparácii s osobnosťami sókratovského krúžku i mimo neho. Iným slovami, Antisthenés môže v porovnaní s konkurenčnými dobovými modelmi poslúžiť ako príklad sókratovského modelu výchovy a zároveň na ňom možno demonštrovať špecifické nuansy Sókratovho dedičstva, ako si ho prisvojili tí predstavitelia tohto krúžku, od ktorých sa nám zachoval dostatok pramenného materiálu. Keďže ďalší dejinný vývoj postavil Antisthena na piedestál ako patriarchu kynickej a stoickej školy, nebude nezaujímavé pozorovať, ako jednotlivé aspekty jeho koncepcie prekročili hranice jeho života a bezprostredného účinkovania.

Načrtnuté problémy determinujú artikuláciu tejto štúdie: Najprv špecifikujem predpokladané nosné prvky Antisthenovho chápania *paideie*. Ďalej poukážem na to, že pre nedostatok dokumentárneho materiálu sme nútení rekonštruovať jeho myšlienky na základe polemík s konkurenčnými modelmi mimo sokratiky (Isokratés) i v jej rámci (Platón). V poslednej časti sa dotknem toho, ako jednotlivé aspekty Antisthenovej koncepcie ďalej rozvíjali kynici a stoici, pričom sa sústredím najmä na rozdiely medzi týmito tradíciami.

„Skúmanie mien“ ako princíp výchovy. Súdiate podľa impozantného katalógu Antisthenových spisov, ktorý sa nám zachoval u Diogena Laertskeho (VI 15 – 18),³ Antisthenés nezdialal nedôveru svojho učiteľa Sókrata k písanému slovu a v porovnaní s ostatnými sókratovcami zanechal najobsiahlejšiu písomnú pozostalosť ([4], 4. zv., 235), ktorá sa k nám, žiaľ, dostala len vo veľmi fragmentárnej podobe. Ako prvé dielo 7. zväzku Antisthenových spisov sa v Diogenovom katalógu uvádza spis *O výchove alebo O menách* (Περὶ παιδείας ἢ περὶ ὀνομάτων). Ten mal obsahovať až päť kníh, čiže viac ako ktorékoľvek iné Antisthenovo dielo. Dá sa teda predpokladať, že *paideia* bola jednou z kľúčových Antisthenových tém a že sa jej intenzívne venoval.

Odrazovým mostíkom pri rekonštrukcii Antisthenovho poňatia *paideie* je zlomok z Epiktéta *Dissertatio* I 17,12: „Počiatkom výchovy je skúmanie mien (ἀρχὴ παιδεύσεως ἢ τῶν ὀνομάτων ἐπίσκεψις)“ (V A 160).⁴ Existuje jednomyselný konsenzus, že Epiktétos cituje práve zo zmieneného Antisthenovho diela *O výchove* ([4], 4. zv., 248). Ak naozaj ide o Antisthenovo výchovné motto, za povšimnutie stojí úzka väzba medzi *paideiou* a skúmaniami jazyka. *Paideia* sa v kontexte prelomu 5. a 4. storočia pr. Kr. chápe ako výsostne etické úsilie o zdatnosť, pričom ide zároveň o prepojenie etiky a logiky alebo –

² Odhliadnuc od kontroverzných dokumentárnych informácií ohľadom Antisthenovej príslušnosti ku Gorgiovej škole mám na mysli najmä Antisthenovu polemiku s rétorom Isokratom, ktorého výchovný projekt má črty príbuzné vízií niektorých sofistov (nehovoriac o tom, že samotné označenie „sofista“ nie je celkom jednoznačné).

³ Katalóg obsahuje 61 titulov, pričom niektoré sa skladajú z viacerých kníh ([4], 4. zv., 235). Vzhľadom na klasifikačné kritérium rozdelenia celého *opusu* do 10 skupín (zväzkov; τόμοι) možno predpokladať, že katalóg zostavil neznámy stoický učenec v 2. alebo 1. storočí pr. Kr. ([4], 4. zv., 238; [2], 89).

⁴ Antisthenove zlomky citujem podľa zbierky G. Giannantonioho ([4], 2. zv.), v ktorej sú označené predčísľom V A. Slovenský preklad A. Kalaša [6] sa riadi tým istým číslovaním.

lepšie povedané – o celostné chápanie filozofického projektu v jeho pôvodnom stave čiže pred disekciou jednotlivých filozofických „disciplín“.

Situácia sa však skomplikuje, ak prihliadneme k inej pasáži z toho istého Diogena Laertskeho, ktorý nás informoval o celej sérii Antisthenových spisov venovaných problému výchovy. V Diog. Laert. VI, 103 – 104 sa totiž sumárne píše: „Kynici odmietajú aj všeobecné vzdelanie (τὰ ἐγκύκλια μαθήματα). Antisthenés radil všetkým, čo nadobudnú rozumnosť (σώφρονες), aby neštudovali. To preto, aby ich neskazili veci, ktoré sú im cudzie. Zbavili sa teda geometrie a hudby a všetkých im podobných vecí“ (V A 161). K tomu možno prirábať gnómy, napríklad údajný Antisthenov výrok, že pravdu si treba radšej „zapisovať do duše ako do zošita“ (V A 168), alebo jeho odpoveď v scéne s pontským mládencom, keď na otázku, čo potrebuje pri učení, naznačil, že mu netreba nič okrem rozumu (V A 171).⁵

Bol teda Antisthenés propagátorom určitého výchovného modelu, alebo mal k užitočnosti *paideie* skeptický vzťah? Rozpor medzi dvoma skupinami správ o Antisthenovom postoji k užitočnosti vzdelania bol pre odborníkov vždy hlavolamom. Poukazuje naň už Höistad, ktorý sa nazdáva, že „nepochybne“ ide o prejav „antagonizmu medzi sókratovskými a sofistickými prvkami v samotnej Antisthenovej osobnosti“ ([3], 158). Zaznieva tu určitý variant vývojovej schémy, ktorá v Antisthenovi vidí žiaka sofistov, zaujímajúcich sa o jazyk a presvedčených o všemocnosti *logu*, žiaka ktorý sa neskôr (pod Sókratovým vedením?) vraj transformoval na protokynika pohrdajúceho vzdelaním a usilujúceho o to jediné, na čom záleží: o osobnú dokonalosť.

Nazdávam sa, že odpoveď je oveľa prostejšia a že vystačíme s jediným interpretačným kľúčom, ktorým je Antisthenovo sókratovstvo. Dôvodom nie sú len pochybnosti niektorých odborníkov o priamom prepojení Antisthena so sofistami (najmä s Gorgiom)⁶ ani varovanie iných, podľa ktorých Antisthenov kynizmus je len spätnou projekciou helenistických doxografov a biografov, ale najmä citovaný zlomok V A 160. Epiktétos cituje Antisthena v kontexte polemiky s tézou o neplodnosti logiky. Úzke puto medzi logikou a etikou, t. j. etickú plodnosť logiky Epiktétos dokladá nielen u stoikov (Chrysippos, Zénón, Kleanthés), ale ide späť do histórie, cituje nášho Antisthena a nakoniec označuje samotný zdroj tejto logicko-etickej symbiózy: „A nehovorí o tom aj Sókratés? A o kom píše Xenofón, že začínal skúmaním zameraným na to, čo každé jedno meno znamená (ἤρχετο ἀπὸ τῆς τῶν ὀνομάτων ἐπισκέψεως)?“

Xenofóntovou pasážou, na ktorú sa odvoláva Epiktétos, je *Mem.* IV 6, 1. Xenofón v nej opisuje metódu dialektického výcviku (διαλεκτικωτέρους ποιεῖν τοὺς συνόντας),

⁵ Naopak pozitívny postoj k výchove a vzdelávaniu badať u Antisthena nielen v citovanom zl. V A 160, ale aj v jeho vyjadreniach, že „najkrajší veniec“ sa dostáva „za zásluhy vo výchove“ (V A 162); že „tí, čo sa chcú stať dobrými mužmi, si majú telo cvičiť telocvikom a dušu výchovou“ (V A 163); alebo že nevzdelanci sú ako bdejúci spáči (V A 164).

⁶ Starovek si všímal ani nie tak obsahovú ako skôr štylistickú podobnosť medzi Antisthenom a Gorgiom ([6], 37 – 38). Helenistickí autori vyzdvihujú kvalitu Antisthenovho rétorického štýlu – τὸ ὀητορικὸν εἶδος (V A 45 a 48).

ktorú Sókratés používal vo svojom krúžku: „Vychádzal z presvedčenia, že len ten môže druhému vysvetliť podstatu pojmu, kto ho sám dokonale ovláda; kto to nevie – vravel –, nie div, že klame seba aj iných. Preto sa vždy v besede so svojimi spoločníkmi (σκοπῶν σὺν τοῖς συνοῦσι) usiloval vysvetliť každý jav v jeho podstate.“ Nasleduje príklad, v ktorom Xenofón demonštruje Sókratovu mašinériu otázok a odpovedí, pomocou ktorých cibril pojmy zbožnosti, spravodlivosti, múdrosti, dobra, krásy a odvahy pri rozhovore s Euthydémom (*Mem.* IV 6, 2-11).⁷ Za povšimnutie tu stojí predovšetkým prídanie σκοπῶν slovesa σκοπέω („hľadať, pozorovať, zvažovať, skúmať“; [7], 1613 – 1614). Sókratés je „ten, kto skúma“ (σκοπῶν). Neskúma však sám, ale toto skúmanie prebieha v kruhu „tých, čo sú s ním“ (συνόντες), a jeho cieľ je nielen teoretický, ale aj výsostne praktický a pedagogický. Táto spoločná σκέψις má Sókratových spoločníkov čosi naučiť, „urobiť ich zdatnejšími v dialektike“. V druhom rade si všimnime, že predmetom skúmania nie sú akékoľvek javy. Xenofóntom uvádzané príklady sú etické kategórie oscilujúce okolo centra Sókratovho záujmu, ktorým bola ľudská *areté*. Ak by sme anachronicky použili rozlíšenie medzi logikou a etikou, sókratovské „skúmanie“ má formu logickú (dialektickú) a jeho predmet je výlučne etický. Takýto obraz je – prinajmenšom v tomto ohľade – v zhode s obrazom Sókrata, aký nám ponúkajú rané Platónove dialógy.

Vráťme sa teraz k sókratovcovi Antisthenovi. Z toho, čo bolo doteraz povedané, jasne vyplýva, že dostatočnou inšpiráciou jeho výchovného hesla je Sókratov vzor. Antisthenovu ἐπίσκεψις τῶν ὀνομάτων treba teda chápať v sókratovskom zmysle ako ἐξετάζειν τα λεγόμενα⁸ ([1], 119 – 129). To je interpretačná línia jasne vyjadrená už Epiktétom. V čom však spočíva antisthenovský prínos? Zdá sa, že špecifikum tvorí Antisthenova teória „mien“. Keďže naším cieľom nie je prezentovať Antisthenovu sémantickú teóriu, obmedziť sa iba na to najpodstatnejšie.⁹ Je zrejmé, že podľa Xenofóntovej správy cieľom Sókratovho skúmania je určenie sémantického obsahu pojmu, ktorý je predmetom skúmania, pričom sa presne vymedzí voči všetkým ostatným podobným i opačným pojmom, a tak sa dospeje k jeho definícii ([1], 122). A práve definícia na poli jazykovo-logickom je predmetom a cieľom celého skúmania, pretože práve ona zachytáva to, „čo každá z vecí je (τί ἕκαστον εἶη τῶν ὄντων)“.

Antisthenova náuka o definícii, zasadená do kontextu jeho vízie *paideie*, môže vy-

⁷ Xenofón tu na malom priestore zhusteným spôsobom prezentuje témy, ktoré sa stali námietom celej série Platónových dialógov. Na rozdiel od Platónových aporetických záverov u Xenofóna sa Sókratés sústreďuje na pozitívne vymedzenie skúmaného pojmu.

⁸ Podľa Platónovho Sókrata má ἐξετάζειν v prvom rade otestovať domnelú múdrosť politikov, básnikov a „expertov“ (*Apol.* 21c – 22e). Je stotožnené s διαλέγεσθαι (*Apol.* 37e – 38a; 41b – c; *Protag.* 333c – d; *Lach* 189d – e). V *Charm.* 167a; 170d; 172b je ἐξετάζειν charakteristickou vlastnosťou toho, kto vo vzťahu k predmetu skúmania vlastní *epistémé* ([1], 127).

⁹ V tomto ohľade odkazujem na vynikajúcu monografiu Alda Brancacciho, v ktorej je jedna kapitola venovaná aj vzťahu medzi Antisthenovou teóriou jazyka a jeho víziou *paideie* ([1], 85 – 118), ako aj na obsírnú Giannantonioho poznámku k Antisthenovej logickej teórii ([4], 4. zv., 365 – 385). Na Slovensku je táto téma spracovaná v Suvákovej stati [9].

svetliť zdanlivo paradoxný dvojaký postoj Antisthena k vzdelaniu, zdokumentovaný vyššie na dvoch skupinách zlomkov. Z peripatetickej kritiky Antisthenových logických pozícií sa dozvedáme, že podľa Antisthena „nič nemožno vypovedať, až na jedinú výpoveď, ktorá je špecifická pre každú jednu vec“ a že „o čomkoľvek nie je možné vypovedať žiadnu inú reč než tú, ktorá danej veci náleží a ktorá je jej vlastná“ (V A 152). Definíciou veci by potom bolo meno (ὄνομα), ktoré je vlastné iba jej (οἰκεῖος λόγος) a ktoré vylučuje všetko ostatné, veci nevlastné a „cudzie“. Ide zrejme o opozíciu proti neplodnému úsiliu o definovanie pomocou „cudzích“ *logoi*, pri ktorom sa meno veci nevyhnutne zmnožuje a každý nový člen definície si vyžaduje ďalšie definovanie, a tým i ďalšie zmnoženie. Takýto proces definovania (propagovaný Platónom a neskôr Aristotelom) svojou podstatou vedie k nekonečnému regresu a každá takáto definícia sa musí stať nekonečne dlhým príbehom, „dlhou rečou“ (μακρὸς λόγος – V A 150).

Ako to súvisí s dvojakým postojom k *paidei*? Höistad upozorňuje, že riešenie domnelého rozporu sa môže skrývať v dvojakej *paidei*, o ktorej hovorí kynizujúci rečník inšpirovaný Antisthenom Dión Chrysostomos ([3], 158). Vo svojej *Reči o kraľovaní* (*O-rat.* IV 29-30) Dión hovorí: „Existujú dva druhy výchovy. Jedna pochádza z neba (δαμόνιος), druhá od ľudí (ἀνθρωπίνη). Božská výchova je veľká, mocná a nenáročná, zatiaľ čo ľudská je malá, slabá, plná nástrah a mnohých lží. Ak má byť všetko tak, ako treba, ľudskú výchovu treba spojiť s božskou.“ Ľudia sa nazdávajú, že *paideia* spočíva v absorbovaní čo možno najväčšieho množstva literatúry a že „kto prečítal najviac kníh, ten je najmúdrejší a najvzdelanejší“. Pravá, božská *paideia* nie je žiadnou zložitou záležitosťou a Dión ju stotožňuje so „statočnosťou“ (ἀνδρεία) a „veľkomyseľnosťou“ (μεγαλοφροσύνη).

Analógia s Antisthenovou náukou o menách a definíciách je očividná. Podobne, ako sa pri skúmaní mien treba sústrediť na to, čo je skúmanému predmetu „vlastné“, a nepúšťať sa do „dlhých rečí“, akými sú zložené definície, aj pravá *paideia* sa má sústrediť na podstatné, teda na to, čo je človeku „vlastné“ a čo je dôležité pre jeho život: na získanie zdatnosti (u Dióna reprezentovanej statočnosťou a veľkomyseľnosťou). Makrologická *pseudopaideia*, t. j. kumulovanie neužitočného množstva „cudzích“ informácií, má svoj význam iba vtedy, ak je spojená s nadobúdaním *areté*, ktorá, ak je raz získaná, stáva sa podľa Antisthena „zbraňou, ktorú nemožno nikomu vziať“ (ἀναφαίρετον ὄπλον)“ (V A 134). To znamená, že ak sa raz stala čímsi „vlastným“ (οἰκεῖον), nemôže sa človeku znova stať niečím „cudzím“ (ἀλλότριον).¹⁰ Antisthenés sa z takejto perspektívy už nejaví ako mizomúzický odporca kultúry a vzdelanosti, ale ako ten, kto v Sókratových šľapajach bojuje proti pokriveným podobám *paideie* a snaží sa zapojiť ju do služieb „starostlivosti o dušu“ čiže do autentického rozvoja ľudskej osoby.

¹⁰ Aristotelés a peripatetici zrejme tento aspekt silne skreslili, keď Antisthenovu logickú koncepciu demonštrovali na fyzikálnych príkladoch (V A 150). „Veci“ zjavované prostredníctvom „mien“ boli u Antisthena zrejme záležitosť výlučne etické.

Polemika medzi Isokratom a Antisthenom. Kontúry sókratovského modelu výchovy a jeho antisthenovskej verzie ešte lepšie vyniknú na kontrastnom pozadí konkurenčných dobových modelov *paideie*. Už z titulov obsiahnutých v katalógu u Diogena Laertskeho¹¹ je zrejmé, že Antisthenés vystupoval ako neúnavný polemik. Pokiaľ ide o polemiku namierenú za hranice sókratovského krúžku, viacero Antisthenových spisov sa obracia proti logografovi Isokratovi. Keďže obsah Antisthenových spisov nepoznáme, nezostáva nám nič iné, len siahnuť po rečiach jeho protivníka.

Isokratés bol rečník, ktorý – zrejme pre trému a slabý hlas ([5], 967) – vsadil na silu písaného slova (*logografia*). Hoci sa za to v neskoršom období hanbil ([5], 971), v zásade bol pokračovateľom rétorskeho ideálu sofistiky. Svoju slabosť však vynaliezavo premenil na cnosť a keďže pre svoju agorafóbiu nedokázal sám verejne vystupovať, angažoval sa na poli výchovy budúcich rétorov a politikov. V predvečer otvorenia svojej školy napísal z jasných marketingových dôvodov svoju programovú reč *Proti sofistom* (Κατὰ τῶν σοφιστῶν; *Orat.* 13), v ktorej sa snažil prezentovať dôvody, prečo by si mladý človek túžiaci po vzdelaní mal za učiteľa vybrať práve jeho. V snahe znížiť dôveryhodnosť svojich konkurentov Isokratés začína svoju reč slovami: „Keby chceli všetci, čo sa zaoberajú výchovou, hovoriť pravdu (ἀληθῆ λέγειν) a nesľubovali viac, ako hodlajú splniť, nemali by u radových občanov zlú povest“ (V A 170). „Sofistom“, proti ktorým sa obracia, Isokratés na jednej strane vyčíta podobné veci ako Platón, totiž pachtenie po zárobku, no na strane druhej je očividné, že cieľom jeho útoku sú práve Sókratovi žiaci. Vyčíta im totiž, že iba „predstierajú, že hľadajú pravdu (ἀλήθειαν ζητεῖν)“, no v skutočnosti „sa od začiatku celého tohto podujatia (ἐν ἀρχῇ τῶν ἐπαγγελμάτων) usilujú len o klamstvo (ψευδῆ λέγειν)“.

Výrazom ἐπάγγελμα, ktorý A. Kalaš do slovenčiny prekladá ako „podujatie“, sa zvyklo označovať programové vyhlásenie „učiteľov múdrosti“ ([2], 94). Isokratés teda pranieruje „programy“ tých vychovávateľov, ktorí lákajú žiakov prísľubmi „pravdy“. Ich sľuby, ako aj celý ich „program“ sú však podľa Isokrata iluzórne a v skutočnosti je to len podsúvanie lží. Poslucháč Isokratovho vyhlásenia sa o tom môže presvedčiť na základe vlastnej frustrácie nad neplodnými eristickými diskusiami, ktoré napriek proklamovanej pravde nevedú nikam.

Viackrát opakované slovo „pravda“, ktoré Isokratés demaskuje ako lož, je zrejmou narážkou na sókratovcov. Keďže sa tu hovorí o „programoch“ v pluráli, bolo by prítiahnuté za vlasy hovoriť, že Isokratés odkazuje výlučne na Antisthena.¹² Ako najstarší zo Sókratových žiakov však Antisthenés v čase otvárania Isokratovej školy určite musel mať v Aténach najpevnejšie vybudovanú pozíciu vychovávateľa sókratovského typu. Bol iste

¹¹ Kuriozitou je to, že dva hlavné fronty, na ktorých zúrila Antisthenova polemika, indikujú karikujúce skomoleniny mien protivníkov v tituloch polemických spisov. Ide o spisy Ἰσοκράτης a Σάθων, za ktorých názvami treba vidieť Isokrata a Platóna.

¹² Brancacci si je istý, že Isokratés reaguje na konkrétne Antisthenovo dielo ([1], 97); Giannantoni je opatrnejší a hovorí, že Antisthenés je len jedným z terčov ([4], 4. zv., 272 – 273), zatiaľ čo Jaeger je presvedčený, že Isokratés polemizuje s Platónovým *Protagorom* a *Gorgiom* ([5], 972).

jedným z tých, u ktorých počiatkom a princípom vychovávateľskej *epangelmy* bolo „hľadanie pravdy“, ba touto *epangelmou* dokonca mohol byť jeho spis *Αλήθεια* ([4], 4. zv., 272).¹³ Isokratés v nadväznosti na sofistickú rétorickú tradíciu považoval za jediný priestor, v ktorom operuje *logos*, sféru „mienok“. Podobne ako sofisti aj on predkladal svojim adresátom *doxai* bez toho, aby poskytol vonkajšie kritérium na ich posudzovanie ([8], 61). V tomto sa líšil od sókratovcov typu Antisthena či Platóna, ktorých úsilie smerovalo práve k nájdeniu takéhoto kritéria. Hľadanie pravdy metódou „skúmania mien“ sa, pochopiteľne, zdalo ako efemérne podujatie pre rečníka, ktorý *logos* považoval za tvorcu skutočnosti, a nie za predmet skúmania. Preto Isokratés neváha vyhlásiť, že samotný počiatok sókratovského programu je ilúziou (*ψευδος*). Sókratovské hľadanie pravdy ako počiatok výchovy je naopak alternatívou relativizmu rétoriky. Ak máme veriť Stobaiovej správe, Antisthenés svoj výchovný model výstižne vyjadril aj v odpovedi na otázku, komu by zveril do výchovy syna. Sókratovec vraj odvetil: „Ak hodlá žiť s bohmi, nech sa stane filozofom, ak s ľuďmi, nech je rečníkom“ (V A 173).

Antisthenés a Platónov Sókratés. Antisthenés nevedol iba polemiku smerom navonok, ale vyhaňoval sa aj v rámci samotného sókratovského krúžku. Každý zo Sókratových žiakov interpretoval učiteľov odkaz po svojom a vnášal doň nové nuansy. Konfrontovať Platónov obraz Sókrata¹⁴ s hypotetickým Antisthenovým obrazom by bolo veľmi komplikované, pristavím sa preto len pri dvoch aspektoch, ktoré v oboch portrétoch poukážu na podobnosti a rozdiely.

Ak predpokladáme, že citovaná 4. reč Dióna Chrysostoma *O kraľovaní* s jej rozlíšením „nebeskej“ a „ľudskej“ *paideie* je echom Antisthenovho poňatia výchovy, dostaneme sa do úzkych, keď sa u Platóna dočítame o tom, že Sókratés pri svojej obhajobe použil obdobný slovník, no dal mu úplne opačný význam. Zatiaľ čo u Dióna je cieľom ľudského snaženia „božská *paideia*“ (*δαμόνιος παιδεία*) a tá „ľudská“ (*ἀνθρωπίνη παιδεία*) je jej podradnejším náprotivkom, v Platónovej *Apol.* 20d sa Sókratés hrdí práve „ľudskou múdrosťou“ (*ἀνθρωπίνη σοφία*), ktorú stavia do protikladu k „akejsi vyššej múdrosti, než je múdrosť ľudská“ (*μεῖζων τις ἢ κατ' ἀνθρώπον σοφία*) tých, čo sa cítia kompetentní byť učiteľmi mládeže. Isteže, evidentne ide o ironizovanie sofistických vychovávateľov. Ako je však možné, že *ἀνθρωπίνη σοφία* tu plní funkciu ideálu?

Pri bližšom skúmaní sa ukazuje, že protirečenie je iba zdanlivé. Dión hovorí o zdroji poznania, Platónov Sókratés zas o jeho objekte. Diónova nadľudská *paideia* je ideálom preto, lebo pochádza zhora, zatiaľ čo čisto ľudská *paideia* je nedokonalá pre svoju nízkosť. Sókratés sa v Platónovej *Apológii* bráni proti obvineniam z toho, že skúma „veci na nebi a pod zemou“ (*τὰ τε ὑπὸ γῆς καὶ οὐράνια*; *Apol.* 19b) čiže záležitosti, ktoré sa

¹³ Ak ním len nebol *Περὶ παιδείας*, ktorého titul tiež môže naznačovať, že išlo o výchovný program.

¹⁴ Platónovu reflexiu Sókratovho kritického postoja k tradičnej *paidei* treba hľadať predovšetkým v *Apológii* a v dialógoch *Prótagoras* a *Gorgias*, kde sa Sókratova výchova prezentuje predovšetkým ako liečba duše a starosť o ňu ([5], 588 – 589; [10], 236).

človeka priamo netýkajú. Zdôrazňovanie „ľudského“ charakteru jeho „múdrosti“ nie je ničím iným ako vyhlásením, že sa celý život zaoberal tým, čo je pre človeka naozaj dôležité a čo sa ho výsostne týka.¹⁵ Napriek protichodnému slovníku Platón i Antisthenés prinajmenšom v tomto ohľade zhodne reprodukovujú sókratovský ideál kritizujúci nedostatky tradičnej výchovy a sústreďujúci sa na to jediné, čo má pre človeka význam, na pestovanie duše, inými slovami na dosiahnutie *areté*.

Na druhej strane si treba uvedomiť, že medzi týmito dvoma Sókratovými žiakmi to aj poriadne iskrilo – biografické svedectvá sa len tak hemžia správami o ich konfliktoch.¹⁶ Možno predpokladať, že Antisthenés, ktorého starovek pokladal za najvernejšieho zo Sókratových žiakov ([6], 40), nesúhlasil s Platónovou interpretáciou učiteľovho odkazu a považoval ju za zradu pôvodného ideálu. Touto zradou mohol byť Platónov pokus o ontologické podmurovanie Sókratovho ἐξετάζειν prostredníctvom teórie ideí. Antisthenés v ňom mohol vidieť ohrozenie výsostne etického cieľa sókratovských „skúmaní“, ako si ich pamätal on sám. Zamerať sa na metafyzické špekulácie znamenalo pre Antisthena odchýliť sa smerom k onej pseudomúdrosti, ktorá je človeku zbytočná a nevedie ho k cieľu.

Aldo Brancacci vyslovuje názor, že Platón a Antisthenés stoja na počiatku dvoch interpretačných línií sokratiky: skeptickej a dogmatickej ([2], 91).¹⁷ Zdôrazňovaním aporetického charakteru Sókratových skúmaní Platón vo svojich raných dialógoch razí cestu svojim skeptickým nasledovníkom. Sókratovo ἐξετάζειν je procesom bez konca, a preto aj Sókratés v Platónovej *Apológii* vyhlasuje, že nebol nikomu učiteľom a nepodával žiakom žiadnu (pozitívnu) náuku (33a – b). Antisthenés tým, že za počiatok výchovného procesu stanovil ἐπίσκεψις τῶν ὀνομάτων, objavil v Sókratovom skúmaní nástroj, pomocou ktorého je možné nachádzať pravdu, uskutočňovať ju a odovzdávať ďalej. Samozrejme, ide o „pravdu“ etickú, ktorej mierou a garantom je mudrc (σόφος), ktorý – tak ako Sókratés – vie v konkrétnych životných situáciách rozpoznať správny spôsob konania a s potrebnou dávkou sókratovskej vôle (Σωκρατικὴ ἰσχὺς; V A 134) ho aj uskutočniť. Tento svojím spôsobom dogmatický ideál bude neskôr rezonovať najmä v kynickom a stoickom rozvinutí filozofie ako praktického životného štýlu.

Etika a logika – kynická a stoická *diadoché*. Doteraz sme sa venovali Antisthenovmu poňatiu *paideie* v porovnaní s inými autormi jeho doby, keď ešte filozofia nebola

¹⁵ Adjektívum ἀνθρώπινη je v ďalšej vete vyjadrené predložkovým výrazom κατ' ἀνθρώπων, kde predložku κατὰ zrejme treba vykladať vo význame „ohľadom človeka“, „zaoberajúca sa človekom“ (porovnaj význam B.IV.2 *sub voce* in: [7], 883).

¹⁶ Porovnaj najmä Diog. Laert. III 35 (V A 148). Táto správa sa zmieňuje o roztržke, ktorá viedla k ich trvalému nepriateľstvu a zároveň sa pre Antisthena stala podnetom na napísanie polemického spisu *Sathón*.

¹⁷ Treba však podotknúť, že Platón sa neskôr vyznačuje snahou o pozitívne zakotvenie *epistémé* prostredníctvom teórie ideí a ich poznávania prostredníctvom dialektiky. A naopak, u Antisthena nachádzame úzke prepojenie jeho konceptu *paideie* s teóriou jazyka, ktorá tým, čo ju čítajú s predpokladom jej sofistického pôvodu, nemôže vzniknúť inak ako relativisticky a skepticky ([4], 4. zv., 369).

xenokratovsky rozdelená na svoje tri μέρη. Skôr, ako skončíme, opusťme na chvíľu tento časový horizont a pozrime sa, ako model *paideie* spájajúci etiku a logiku pôsobil v dejinách antiky neskôr.

Je notoricky známe, že veľké školy helenistického obdobia (snáď s výnimkou epikúrovcov) sa nažili odvodzovať svoj rodokmeň od filozofa *par excellence*, od Sókrata. Majstrami vo vytváraní takýchto následníckych reťazí (διαδοχαί) boli stoici, ktorí svoju školu odvodzovali od kynikov. K nim rátali aj Antisthena, čím sa priamo napájali na Sókrata. Príklad takejto *diadoché* sa zachoval v Diog. Laert. IV 15 (= V A 22), kde je načrtnutá línia Antisthenés – Diogenés – Kratés – Zénón. Antisthenés tu má titul tak sókratovca, ako aj kynika, po ňom nasledujú dvaja kynici a po nich zakladateľ stoy.

S inou líniou sa však stretávame v nám známej Epiktétovej pasáži obsahujúcej zlomok o „počiatku výchovy“ (V A 160). Tu (pohľad je retrospektívny) sa spomínajú mená: Chrysippos/Zénón/Kleanthés – Antisthenés – Sókratés, čiže traja stoici, jeden sókratovec a sám „Filozof“. Čo sa tu stalo? Zjavne z línie vypadli kynici. Pýtame sa: Prečo? Vieme, že kontextom pasáže je diskusia o plodnosti či neplodnosti logiky, čiže diskusia v rámci filozofie, ktorá už rozlišuje svoje disciplíny: logiku, fyziku a etiku. Stoik Epiktétos tým naznačuje, že kynici logiku ignorujú. Ich záujem bol iba etický, bez teoretickej (logickej) prípravy. Veď aj Diogenés Laertský o kynizme hovorí, že chcel byť „krátkou cestou k zdatnosti (σύντομος ἐπ' ἀρετῇν ὁδός)“ (IV 104; V A 135).

Možno však povedať, že sa kynici držali dedičstva svojho údajného patriarchu Antisthena? Áno i nie. Antisthenés u svojho učiteľa tiež našiel „skratku“ k tomu, čo je pre človeka najdôležitejšie, čiže k životu podľa zdatnosti. Táto skratka neviedla zbytočnými okľukami v podobe tradičných ἐγκύκλια μαθήματα – a v tom ho kynici skutočne nasledovali. Avšak podľa toho, čo je naznačené v titule jeho diela *O výchove alebo O mienach*, ako aj vo výchovateľskom hesle, podľa ktorého „počiatkom výchovy je skúmanie mien“, Antisthenova „skratka“ k zdatnosti sa nevzdala poctivého intelektuálneho úsilia, bez ktorého by snaha o dobrý život istotne uviazla v subjektivizme a relativizme.

Záver. Hoci pre nedostatok priameho dokumentárneho materiálu sa o obsahu Antisthenovej náuky môžeme vyjadrovať zväčša len v kondicionáloch, pravdou zostáva, že ide o postavu, ktorá zohrala veľmi významnú úlohu pri zachovaní sókratovského dedičstva, čím umožnila jeho plodný prínos v ďalších obdobiach. V porovnaní s pokračovateľom sofistickej rétorickej tradície Isokratom sa Antisthenés zasadzoval za nájdenie kritéria „pravdy“, o ktoré by bolo možné oprieť ľudské „vedenie“. Naznačuje to aj heslo jeho výchovného programu, podľa ktorého „počiatkom výchovy je skúmanie mien“. Na rozdiel od Platóna však Antisthenés dôrazne trval na primárne etickej relevancii tohto „vedenia“ a odmietal sa sústreďovať na metafyzické špekulácie. Sumarizujúc možno spolu s Brancaccim povedať, že „hľadanie pravdy, ktorému sa Antisthenés venoval, sa plne stotožňovalo s φιλοσοφεῖν a dokonale splývalo s pojmom ἐπιστήμη. Vedenie v takomto zmysle sa zakladá na logicko-dialektickom výskume, no jeho cieľ je etický, pretože práve ono je zárukou formácie zdatného človeka“ ([2], 96). V podobnom duchu sa snažili filozofovať aj kynici a stoici, ktorí sa zhodne odvolávali na Sókrata a jeho naj-

vernejšieho žiaka Antisthena. Kynici síce neverili v užitočnosť logických skúmaní, no zhodovali sa so sókratovským modelom v zdôrazňovaní primátu zdatnosti. Stoici zas trvali na dôležitosti logických skúmaní, no tieto skúmania mali širší záber, nie výlučne etický. Antisthenova interpretácia sókratovského modelu výchovy sa tak javí ako paradigma, ktorá sa v dejinách stala podnetom ďalšieho rozvíjania filozofie ako životného projektu tých, čo sa usilujú žiť múdro a podľa pravdy.

LITERATÚRA

- [1] BRANCACCI, A.: *Oikeios logos. La filosofia del linguaggio di Antistene*. Napoli: Bibliopolis 1990.
- [2] BRANCACCI, A.: Sull'etica di Antistene. In: *Socratica 2008. Studies in Ancient Socratic Literature*. Ed. L. Rossetti, A. Stavru. Bari: Levante editori 2010, 89–118.
- [3] HÖISTAD, R.: *Cynic Hero and Cynic King. Studies in the Cynic Conception of Man*. Uppsala: Karl Bloms Boktryckeri 1948.
- [4] GIANNANTONI, G. (ed.): *Socratis et Socraticorum reliquiae*. 4 voll. Napoli: Bibliopolis 1990.
- [5] JAEGER, W.: *Paideia. Formowanie człowieka greckiego*. Przeł. M. Plezia, H. Bednarek. Warszawa: Fundacja Aletheia 2001.
- [6] KALAŠ, A. – SUVÁK, V.: *Antisthenés*. Bratislava: Kalligram 2010.
- [7] LIDDELL, H. G. – SCOTT, R.: *A Greek-English Lexicon*. Oxford: Clarendon Press 1996.
- [8] POULAKOS, T.: Isocrates' Civic Education and the Question of *Doxa*. In: *Isocrates and Civic Education*. Ed. T. Poulakos, D. Depew. Austin: University of Texas Press 2004, pp. 44–65.
- [9] SUVÁK, V.: Antisthenés: Logos ako éthos. In: *Sebapoznanie a/ko starosť o seba*. Ed. V. Suvák. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity 2010, s. 112–143.
- [10] WOLLNER, U.: Starosť o seba v Platónovom dialógu *Gorgias*. In: *Filozofia*, 65, 2010, č. 3, s. 227–238.

Príspevok vznikol na Katedre filozofie FHV UMB v Banskej Bystrici ako súčasť grantového projektu VEGA *Miesto kynizmu v sokratike* č. 1/0448/11.

Mgr. Jaroslav Cepko, PhD.
Katedra filozofie FHV UMB
Tajovského 40
974 01 Banská Bystrica
SR
e-mail: jaroslav.cepko@umb.sk